

A közönség sohasem téved

ADOLPH ZUKOR SZAZ ÉVES

Januárban ünnepelték Adolph Zukor születésének századik évfordulóját szűk családi, baráti körben. Ötven éven át volt az amerikai filmszakma egyik cézárja, egyes krónikások szerint maga a „nagy-mogul”. Amikor félévszázados „uralom” után, húsz évvel ezelőtt visszavonult az aktív vezetéstől, önéletrajzában foglalta össze pályájának emlékeit, kimagasló eseményeit. Memoár-kötete magán viseli a műfaj jellegzetességét. Sőt talán éppen a szerző viszonylagos intellektuális-litterátus naivitása folytán az indítékok még közvetlenebbül tárulnak az olvasó elé.

Zukor életének tartalma: a látványos siker. Ennek legcsillogóbb mozzanatait kívánja „ércnél marandóbban” megörökíteni az utókor, jelen esetben a filmtörténet számára. Nem is kell túloznia. Az amerikai film fellendülésében, jellegének kialakításában Adolph Zukornak valóban oroszlánrésze volt. Vállalata, a Paramount, egyike volt az amerikai filmkonjunktúra — nemcsak a filmszakma — nagy „gründolásai”-nak. S ha a nyolcvanas öregúr visszaemlékezéseit az elégtikus elérzékenyülés atmoszférája lengi körül, ha az alapítás és az érvényesülés kezdeti, hősi korszakának kiélezett vetélkedései, sokszor brutalitásai a nosztalgikus felelevenítés szűrőjén már csak az anekdota ártatlan derűjében csillognak, ez emberileg teljesen érthető, ha az olvasót némi kritikai fenntartásra kötelezi is.

A visszaemlékezésnek természetesen lényegesen terjedelmesebb része azt a korszakot öleli fel, amikor a Zemplén megyei kis magyar emigráns már — Adolph Zukor volt. Sikeres amerikai üzletember. S miként az újonnan beérkezetteknek általában, Zukornak is, még utólag is az a legmellettegőbb érzés, hogy hány „nagy ember”-nek, világhírességnek volt barátja, ismerőse, sőt gyámoltója, pártfogója, pályájának egyengetője. A filmtörténeti szakmunkák tanúsítják, hogy valóban a

századeleji amerikai filmben Porter-től Douglas Fairbanksig és Griffith-től Mary Pickfordig, majd Gloria Swansonig, Rodolfo Valentínóig és Clara Bowig, Bing Crosbyig alig van az amerikai filmnek olyan nevezetesebb színésze, rendezője, producere, akinek életében akár az indítással, akár a későbbi felkarolással Zukor nem játszott jelentős szerepet. Megtisztelték uralkodók, pénzmágnások, közéleti nagyságok. S kissé pironkodó hetvenkedéssel idézi föl, hogy a Paramount visszautastítottjai körében olyan név is található, mint Franklin Delano Roosevelté.

A „malór” onnan eredt, hogy az első világháborúban, amikor Roosevelt államtitkárként ténykedett a haditengerészetnél, mellette teljesített szolgálatot ifjú küldöncként Zukor egyik fia, Eugene. Már akkor sok szó esett közöttük Roosevelt irodalmi ambícióiról, nevezetesen filmírói terveiről. 1923-ban jókora kézirat érkezett Zukor vállalatához. Roosevelt, miután kínosan megbukott mint alelnökjelölt az 1920-as választáson, majd megbénult gyermekparalízis következtében, frásra adta a fejét és többek között forgatókönyvet szerkesztett John Paul Jonesről, aki a szabadságharcos amerikai flotta ifjú parancsnokaként, alig harmincéves korában megfutamította Angliát, a tengerek királynőjét. A kézirat benyújtása után egy ideig türelmesen várt, majd sürgetett — évekig. Hasznalt. A könyv „valahogy” elkallódott. Zukor munkatársai, vagy talán éppen önmaga mentegetésére azt a kétes magyarázatot fundálta ki, hogy akkortájt a Roosevelt név nem volt olyan nagy márka és az írás így sikerkadhatott el nyomtalanul. Aztán furfangos „nagyokosan” hozzáteszi: történelmileg talán nem is baj, hogy Roosevelt elfogultan angolelleses forgatókönyve nem került megfilmesítésre. A történet teljességéhez tartozik, hogy a második világháború napjaiban, hírneve csúcán, a Fehér Házban, sajtófogadáson

Roosevelt elnök felesége a Zukor házaspár társaságában, 1943-ban

Roosevelt egy alkalommal megpillantotta ismét Eugene-t és tréfásan korholó hangon kérdezte tőle (mert az érzékenységében megsértett szerző nem felejt, még ha közben elnök is lett): „Nos Zukor, mi van a kéziratommal?”

A memoár kötet dúskál a színes, mulatságos, érdekes sztorikban. Csillogó, szórakoztató epizódjai egy változatos életnek. A mozirajongók milliós táborát hogyan vonzaná a sok mulatságos, izgalmas, hitelesnek tűnő történet kedvenceiről. Mégis a könyvnek a legértékesebb fejezete, ahol a szerző tartózkodóan, kicsit obligált kényszerűséggel, az önéletrajz követelményeinek engedelmeskedve, csak úgy a „teljesség kedvéért” összefoglalja az előtörténetet, élete folyását mielőtt húsz egynéhány éves korában végleg eljegyezte magát a filmmel, pontosabban azt, hogyan lett belőle mozi. A történetben talán éppen az a megkapó, hogy mennyire sablonos. Arra az időre esik, amikor a kaland, a kockázat, a vállalkozás hétköznapi, milliós szám produkálódik. De az amerikai filmet máig sem érthetik meg, akik nem ismerik születésének körülményeit, kik és hogyan alapították a később legendás hírnévre szert

tett Paramountot, a Foxot, a Metro-Goldwyn-Mayert, az United Artistst és a többi, azóta az enyészetbe vezetett filmkolosszust.

Cukor Adolf 1873-ban született Ricsén, egy kis Zemplén megyei községben. Korán árvaságra jutott. Inasnak szegődött a helyi szatócshoz. Akkortájt sűrűn érkeztek levelek Amerikából: napszámosokhoz, szegényparasztokhoz, iparosokhoz, magafajta nyomorúságos sorsban élő zsidókhoz. A Cukor gyerek is elhatározta, hogy megkísérli a szerencsét. Tizenöt éves korában összekunyerált pénzen nekivágott az Óceánnak. Angolul egy szót sem beszélt. Húsz dollár volt a zsebében. New Yorkban inasnak szerződött egy szőrméshez, koszt kvártélyért. Húsz éves korában már önálló volt, sőt az akkori mérce szerint csinos va-

Mary, angol királyné és Adolph Zukor

gyonkával is rendelkezett: néhány ezer dollárral. Családot alapított. Szülőföldjéről való, kis emigráns varrőleányt vett feleségül. Körülnézett, mihez kezdjen kis pénzével. Saját szakmája zsúfolt volt, a többi nemkevesébe.

Amerikai film akkortájt még nem létezett. Bár a találmány Edison nevéhez fűződik, a századfordulón az európai, különösen a francia filmgyártás technikailag is, művészileg is messze előtte járt a tengerentúlnak. Zukor húszéves korában Chicagóban látja élete első filmjét. Úgynevezett kukucskán élvezi az egy tekerces, háromperces *A csókot*. Tíz év múlva, 1903-ban születik meg az első, igazi amerikai játékfilm Porter rendezésében: *A nagy vonatrablás*. Ez már tizperces sztori: minden idő, minden western-jének őse. Itt már felvillan az üzleti lehetőség. A gyártást, forgalmazást egy hat vállalatot tömörítő tröszt kaparintotta a kezébe. Írek, skótok uralják, élén egy Kennedy áll. A monopóliumot csak valami mással, újjal lehet áttörni.

Még utólag sem állítja Zukor, hogy őt a filmhez valami különös vonzalom fűzte volna. A show business foglalkoztatta, a maga egészében. Ez volt a téma baráti társaságban: sógorok, komák, haverok között. A könyv felsorol néhány nevet a kompániából. Jesse Lasky eredetileg aranyásó volt Alaszkában, aztán pisztonos egy kabarében. Sógora Cecil B. de Mille mindenese egy varietében. Sam Goldfish (később Goldwyn) kesztyűs, Willy Fox gatyá ügynök. Carl Laemmle rőföségként kezdte. Zukor meg is jegyzi: „*Akik közülünk producerek lettek, azok mindenféle szakmából jöttek, szőrmések, cirkuszi mutatványosok, hentések, kazánkovácsok, ezért később kultúrznobok gyakran élcelődtek rajtunk.*” Röstelkedés nélkül vállalja társaival ezt a szakmailag nem éppen dicsőséges múltat. Az úttörőknek ahhoz a nemzedékéhez tartozik, akiknél a pedigre fényét az adja, hogy a nullpontról indultak el.

Nyers őszinteséggel írja meg, hogyan társult be 1904-ben — természetesen szőrmés boltja fenntartása mellett — egy filléres bódéba,

amelynek az volt az attrakciója, hogy száz panorámakukucska működött benne a cukorka, rágógumi, planétás játékautomaták mellett. Egy penny volt a beugró és egy pennyt kellett bedobni minden automatába. Ennyibe került egy háromperces kukucska-film. Vásári multság és üzletnek is csekély. És még ennek is a javát Kennedyék meg a Kodak gyár fölözi le. Mégis a bodega jövedelméből épül hamarosan az emeleten az Egyesült Államok első nagy, többszáz személyes mozija. Most már csak film kellene hozzá. De az egyetlen gyártó és forgalmazó a General Film Company tröszt csak egytekerceseket gyárt és még a külföldről importált játékfilmeket is tekercsre felbontva, külön előadásokon vetíti. Zukor híret veszi, hogy Franciaországban pénzügyi nehézségek miatt megakadt Sarah Bernhardt filmjének, az *Erzsébet királynőnek* forgatása. Negyvenezer dollárral látatlanba beszáll a vállalkozásba és megvásárolja a szomorújáték amerikai forgalmazásának minden jogát. Mindenki lebeszéli, még legszűkebb családjá is szembe fordult vele: Hol akad Amerikában olyan bolond — mondják —, aki egy-sötét órára beül egy sötét terembe mozizni. Merő képtelenség...

Az *Erzsébet királynő* elsőprő sikert arat és ezzel gyakorlatilag megindul az amerikai játékfilmgyártás. 1912-t írunk. Zukor előbb híres színpadi színészekkel próbálkozik, de hamarosan rájön, hogy a filmnek saját rendezőkre és színészekre van szüksége. Egy húszéves, szőke lányra figyel fel. Két vállalat verseng érte. Az egyik heti negyvenöt, a másik ötven dollárt ajánl. Zukor heti ötszáz dollárért szerződ-teti! (Alig két év alatt ez az akkor még fantasztikusnak tűnő összeg már többszöröseére emelkedik.) És 1913-ban megszületik az amerikai film első sztárja: Mary Pickford. Hamarosan követik mások: Douglas Fairbanks, John Barrymore, Cora Clark.

Csakhogy az ilyen drága munkakerőt foglalkoztatni kell. Meg gondoskodni kell műsorról is a gombamódra szaporodó, egyre nagyobb és fényűzőbb mozik számára. 1914-ben

Zukor már évi harminc film gyártását tűzi ki célul és megnyitja a Broadway-n a 3500 személyes mozipalotát, a Standardot. Mivel pedig New Yorkban kevés a napfény, Los Angeles egyik külvárosában, Hollywoodban kibérelt egy narancsfarm gazdasági épületét és ott rendezte be az első stúdiót a kaliforniai ragyogó ég alatt. Két év múlva pedig már az egyik legnagyobb amerikai bank, Kuhn, Loeb & Co. tízmillió dollárral száll be a nemrég még bódés Zukor vállalkozásába. Példáját követik pályatársai. Még Sam Goldwyn is feladja szolid kesztyűboltját, amelyet — biztos, ami biztos — 1915-ig fenntartott. Az amerikai film egyenjogú nagykorúként belép az amerikai kapitalista vállalkozás világába. Ettől kezdve Zukor pályája is összefonódik az amerikai gazdasági élettel. Most ért el hatalma csúcspontjára. Igaz, már nem portyázókedvű szerencsevadász, hanem bankárok, tőkésék, tőzsdések helytartója, menedzsere, üv. elnök.

„A közönség sohasem téved” — ez volt Zukor alapelve. Ez könyvének programmatikus címe is. Nyilvánvaló, hogy az üzleti megfontolás is szülte. Zukor nem is titkolja. Őnéletrajzában nem feszeget esztétikai, eszmei kérdéseket, még technikai, szakmai problémákat sem. Büszkén meséli el, hogy a filléres bódé megalapítása óta hivatalos elfoglaltságának jelentős részét a mozizás tette ki. Amikor már pazar saját vetítőkkel rendelkezett, akkor is rendszeresen járt moziba, inkognitóban. Sokszor megnézte ugyanazt a filmet, pontosabban: nem a vásznat figyelte, hanem a közönséget. Mi érdekli, mi untatja; mi izgatja, mi zavarja, és főleg — min nevet és min zokog. A produktum csak ezen belül érdekelt. S mivel Zukor pályatársai hasonszórú emberek voltak, az amerikai film útja meg volt határozva. Hatalmas méretű ipari-kereskedelmi vállalkozássá lett, a show business motorja, óriási apparátussal, technikai felkészültséggel, a világ legnagyobb termelésével. Mint ilyen, elsősorban a közönség, a vásárló igényeinek kielégítésére törekedett, nem kultúrájának, ízlésének fejlesztésére. Az éles vetélkedés gyakrabban szorított-

Adolph Zukor Gloria Swansonnal,
1952-ben

ta banalitásra, giccsre, olcsó szórakoztatásra, mint a színvonal emelésére. Közben pedig éppen kommersz indíttatású közönség-centrikussággal, a közízlés kiszolgálásával az amerikai társadalom egyik legjelentősebb tudati konzerváló tényezőjévé vált.

Évtizedek sokezes természetben persze szép számmal található remekművek, filmmúzeumok vásznain ma is lebilincselő örökérvényű alkotások. De az amerikai filmgyártás természetének javarésze nem a múzeumoknak, hanem a piac, később a szupermarket számára készült. Mert Zukor, Fox, Goldwyn és Lasky újjagdag iparmágnások voltak, impozáns Paramount hegycsúcsok, falánk, kegyetlen Metro orosz-lánok, nem a szép mesterségek kifinomodott, érzékenylelkű mecénásai.

VÁSÁRHELYI MIKLÓS